

К. І. РИЖОВА**Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України,****Н. Е. КОВШУН****Національний університет водного господарства та природокористування****АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ
ВОДОГОСПОДАРСЬКО-МЕЛІОРАТИВНОГО КОМПЛЕКСУ В
СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ**

У статті розглядаються економічні проблеми водогосподарсько-меліоративного комплексу після переходу до ринкових умов господарювання та переведення його на інноваційно-інвестиційну модель розвитку.

Ключові слова: водогосподарсько-меліоративний комплекс, зрошувані землі, інновації, інвестиції

В статье рассматриваются экономические проблемы водохозяйственно-мелиоративного комплекса после перехода к рыночным условиям хозяйствования и перевод его на инновационно-инвестиционную модель развития.

Ключевые слова: водохозяйственно-мелиоративный комплекс, орошение, инновации, инвестиции.

The article examines the economic problems of the water-reclamation of the complex after the transition to a market economy and translated it into innovation-investment model of development.

Key words: complex water-reclamation, irrigation, innovation and investment.

Проблема раціонального використання та охорони природних ресурсів як у минулому, так і сьогодні, набула величезного соціально-економічного значення і є актуальною не лише у зв'язку зі здійсненням широкомасштабних гідромеліоративних заходів, а й через виснаження, деградацію або забруднення природних ресурсів.

Зменшення залежності сільськогосподарського виробництва від несприятливих природно-кліматичних умов, поліпшення екологічного стану та гарантування екологічнобезпечних умов експлуатації меліоративних систем неможливе без підвищення ролі меліорованих земель у продовольчому й ресурсному забезпеченні держави. Від ефективності їх використання та збереження залежить економічна, екологічна та соціальна ситуація в країні.

Основоположники меліоративної науки стверджують, що головним фактором стабілізації та збільшення природної родючості земель сільськогосподарського призначення є меліорація. Меліорація – це потужний економічний фактор розвитку країн, швидкої та глибокої трансформації просторової структури і стану природно-територіальних комплексів. Проте сформована сьогодні система водогосподарсько-меліоративного комплексу нині не спроможна задовольнити ні потреб своїх користувачів, ні вимог аграрного ринку. Заснована на технократних принципах, ця система в нових умовах господарювання знизилася свою ефективність та поступово себе вичерпала. Крім того, вона не відповідає сучасним завданням щодо екологізації

і принципово новій оцінці результатів як водо-, так і землекористування. Відсутність реальних стимулів раціоналізації земле- та водокористування і охорони природи призвела до надзвичайно низької ефективності використання водних і земельних ресурсів, механізму природокористування й охорони навколишнього середовища.

За останні роки в результаті значного погіршення ресурсного забезпечення, погіршився стан внутрішньогосподарської меліоративної мережі, знизилась ефективність використання зрошуваних земель, а їх роль у продовольчому забезпеченні держави значно зменшилася. За даними меліоративного кадастру України, хороший еколого-меліоративний стан мають лише 15–20 відсотків зрошуваних земель, 60–70 – задовільний, а 15–20 відсотків – незадовільний. Сучасний стан меліорованих земель залишається досить складним, оскільки агротехнічні та гідромеліоративні заходи здійснюються на дуже обмеженій території. Із загальної наявності зрошуваних земель більше половини потребують проведення капітальних робіт із реконструкції, підвищення їх технічного рівня та інших заходів.

Поглиблення ринкових відносин в українській економіці вимагає внесення істотних змін у політику держави щодо формування необхідних умов для забезпечення подальшого функціонування і розвитку водогосподарсько-меліоративного комплексу.

Проблеми раціонального розвитку та підвищення ефективності водогосподарсько-меліоративного комплексу розглядаються багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими, зокрема: О. М. Алимовим, О. Ф. Балацьким, Н. С. Бистрицькою, В. Г. В'юном, Б. М. Данилишиним, В. С. Дмитрієвою, Г. Є. Жуйковим, Р. А. Іванухою, В. А. Кірсановим, Н. Я. Коваленком, Л. Я. Новаковським, П. Т. Саблуком, В. М. Трегобчуком, М. А. Хвесиком, В. П. Цемком, А. В. Яциком та іншими.

Незважаючи на це, проблема ефективного й екологобезпечного використання природно-ресурсного потенціалу водогосподарсько-меліоративного комплексу з урахуванням здійснених в Україні ринкових перетворень і використанням сучасних інноваційних технологій залишається недостатньо дослідженою. Для підвищення ефективності функціонування водогосподарсько-меліоративного комплексу необхідно виявити шляхи збільшення ефективності споживання природно-ресурсного потенціалу як головного фактору зростання сільськогосподарського виробництва. Виходячи з цього, розвиток зрошення в Україні на сучасному етапі має ставити мету не тільки збільшення сільськогосподарської продукції, але й збереження та покращення родючості ґрунтів за умови раціонального використання земельних, водних й інших ресурсів і охорони навколишнього середовища.

Підвищення ефективності використання водних та земельних ресурсів у зрошуваному землеробстві – один із важливих чинників інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, що обумовлює вирішення складних соціально-економічних завдань. У зв'язку з цим виникає необхідність визначення ролі водогосподарсько-меліоративного комплексу в підвищенні ефективності агропромислової сфери країни. Потрібно більш ефективно

використовувати наявний ресурсний потенціал водогосподарсько-меліоративного комплексу і за рахунок цього забезпечити збільшення виробництва сільськогосподарської продукції.

К. М. Мусаєв заперечує доводи противників меліорації в тому, що вклавши в меліорацію за 30 років 130 млрд. руб., не було отримано значної прибавки урожаю. За його інформацією, до середини 90-х років щорічна прибавка становила 23 млрд. руб. при 12 млрд. руб. щорічних вкладень [1, с. 13].

З ним погоджується І. П. Кружилін, який зазначає, що на Північному Кавказі, де частка зрошуваних земель доведена до 12% ріллі, зрошення стало не лише гарантом отримання кормів та овочів, але й сприяло підвищенню стійкості виробництва зерна в різні за вологістю роки [2, с. 18].

Аналіз свідчить, що навіть у часи інтенсивного розвитку меліорації в Україні, коли площа зрошуваних земель сягала 2,6 млн. га, це дорівнювало лише 13% загальної площі сільгоспугідь. У той же час у країнах Західної Європи та інших континентів, які мають аналогічні кліматичні умови, цей показник значно вищий: у Болгарії – 31,2%, Румунії – 23,7, Італії – 34,1, Мексиці – 21,3, США – 13% [3, с. 3]. Незважаючи на досить високу ефективність зрошення, темпи його розвитку в останні десятиріччя значно скоротились і становлять близько 0,6% у рік порівняно з 2,3–2,5% у 70–80-ті роки та 1% – у 90-ті роки минулого століття.

Перехід до ринкових відносин господарювання негативно позначився саме на гідромеліорації земель, а гострий дефіцит бюджетних коштів, у тому числі й централізованих інвестицій, зумовив майже повну розбалансованість розвитку водогосподарсько-меліоративного комплексу і зробив неможливим нормальне функціонування гідромеліоративних систем та об'єктів. Починаючи з 1991–1992 рр., на фоні загальної економічної кризи відбувається некероване скорочення зрошуваних земель. Особливістю цього процесу є випереджаюче зменшення площ фактичного поливу по відношенню до наявної площі зрошення. Технічні можливості меліоративних систем наразі дають можливість поливати 943 тис. га зрошуваних земель, або 43% від наявних, а фактично поливається в останні роки в середньому близько 640 тис. гектарів.

На сьогоднішньому етапі функціонування економіки основними проблемами розвитку меліоративної сфери є швидкі темпи морального та фізичного старіння меліоративних фондів, висока енерго- та матеріаломісткість меліоративних систем, порушення структури сівозмін, радіаційне та хімічне забруднення ґрунтів та водних ресурсів, підтоплення, заболочення та засолення меліорованих територій, зниження їх продуктивності, скорочення посівних площ найпродуктивніших культур, диспаритет цін на продукцію сільського господарства, втрата цілісності експлуатації систем у результаті розпаювання сільськогосподарських угідь тощо [4, 5].

Ринкові перетворення довели безперспективність примусових, адміністративних методів впливу на водокористувачів, тому на порядок денний постала проблема формування системи управління підойм, що стимулюватимуть водокористувачів до економії водних ресурсів. Пріоритетним напрямом підвищення ефективності водокористування у водогосподарсько-меліоративному комплексі є вдосконалення експлуатації гідромеліоративних

систем та управління цим процесом за рахунок створення нових організаційних форм управління експлуатацією такими системами. Як свідчить практика, саме неефективна експлуатація систем, гострий дефіцит коштів на технічне обслуговування гідромеліоративної мережі, подачу і відведення водних ресурсів є найбільш вразливим місцем у меліорації земель.

Поширення ринкових відносин на сферу діяльності водогосподарського комплексу, експлуатаційні організації якого перебувають у державній власності, і споживачів води, які відносяться до приватної, колективної, комунальної і загальнодержавної власності, стримується не взаємопов'язаними і розосередженими в часі і просторі їх економічними інтересами. Це, у свою чергу, призводить до зниження ефективності використання зрошуваних земель і ресурсного потенціалу водогосподарського комплексу, нераціонального витрачання як матеріально-технічних і енергетичних, так і водних ресурсів, з одного боку. З іншого – усі учасники виробничої діяльності матеріально не зацікавлені в раціональному та високоефективному веденні справ, оскільки їх діяльність не залежить від остаточних результатів та ефективності виробництва чи рівня використання ресурсного потенціалу зазначених галузей економіки.

Незадовільний стан використання меліорованих земель потребує пошуку нових організаційних і економічних форм сільськогосподарського виробництва на цих землях у період трансформації господарського механізму. У першу чергу виникає необхідність удосконалення економічних взаємовідносин між водогосподарськими та сільськогосподарськими підприємствами, а також вирішення комплексу питань інвестиційного забезпечення нормального функціонування гідромеліоративних систем.

Необхідно зазначити, що нинішня система економічних відносин залишилась практично незмінною і не дає змоги забезпечити водогосподарські об'єкти повноцінним фінансуванням. Неадаптованими до ринкових умов залишаються механізми фінансування міжгосподарських і загальнодержавних меліоративних систем, які розташовані на приватизованих землях, а також принципи економічної взаємодії землекористувачів із водогосподарськими організаціями.

В Україні досі не створені рівні умови господарювання для всіх суб'єктів. Фінансування одних меліоративних систем за рахунок бюджету, а інших – лише за рахунок результатів господарської діяльності спричиняє економічну дискримінацію останніх. У результаті виникла необхідність перегляду водогосподарської політики, створення економічних важелів регулювання водокористування і водоохоронної діяльності.

Дослідження показують, що ринкова економіка, різноманітність систем господарювання, які основані на різних формах власності, функціонують за притаманними їм законам та закономірностям, атрибутами яких є поєднання саморегулювання та державне регулювання організаційно-економічних відносин. У той же час через специфіку водогосподарсько-меліоративного комплексу саморегулювання не повинне носити загальний характер.

У зв'язку з цим необхідні принципово нові стратегічні пошуки шляхів подолання економічної нестабільності на основі активізації інноваційних процесів, спрямовані на забезпечення соціально-економічної стійкості водогосподарсько-меліоративного комплексу.

Особливої актуальності набувають питання вдосконалення механізму надання державної підтримки сільськогосподарському товаровиробнику на меліорованих землях, розробка механізму економічного стимулювання власників землі підвищувати її родючість, у тому числі здійснюючи меліоративні заходи. Вирішення цих питань безпосередньо пов'язане із створенням можливостей і виникненням економічного інтересу інвестувати кошти в меліорацію земель. Процес формування і становлення ринку інноваційної продукції й організаційно-економічного механізму вимагає також належного інвестиційного забезпечення. Таким чином, йдеться про створення передумов для активізації інвестиційної діяльності у сфері меліорації земель.

Сучасний стан зрошуваних меліорацій вимагає переходу водогосподарської галузі до інноваційної моделі розвитку, що базується на еколого-економічних принципах, насамперед ресурсоекономії, ресурсозбереженні і ресурсовідновленні земельного й водного потенціалу. Поєднання інноваційної та інвестиційної діяльності, зростання обсягів вкладання коштів у сучасні інноваційні технології та виробництво інноваційних продуктів слід розглядати як найважливішу передумову ефективного і сталого розвитку водогосподарського-меліоративного комплексу.

Проте сьогодні більшість сільськогосподарських підприємств не мають у своєму розпорядженні власних засобів для розвитку меліорації, тому спочатку необхідно створити в галузі сприятливий інвестиційний клімат, що потребує вдосконалення методів управління та відпрацювання механізму матеріальної зацікавленості учасників господарської діяльності в досягненні позитивних результатів.

Особливе значення має державне регулювання розвитку і ефективності меліорації. Тут на перший план виходить завдання створення системи контролю стану меліоративних об'єктів і ефективності використання меліоративних земель. Правильна оцінка стану меліоративної галузі необхідна для оптимізації фінансових вкладень у неї із бюджетів усіх рівнів, розробки і здійснення заходів щодо подолання спаду в розвитку меліорації.

У монографії "Економічний потенціал регіону: діагностика та реалізація" автори зазначають, що дефіцит інвестиційних ресурсів пояснюється браком інноваційних ідей та менеджерів, здатних розробляти проекти й укладати інвестиційні угоди з урахуванням інтересів усіх сторін [6, с. 52].

Проте за існуючої економічної ситуації в країні державний бюджет не в змозі профінансувати значні витрати на меліорацію. Тому має певний сенс пропозиція, коли частину коштів на експлуатацію меліоративних систем візьмуть на себе інші суб'єкти економічних відносин, фінансування.

Суб'єктами інвестиційного процесу у водогосподарсько-меліоративному комплексі можуть бути як держава, так і сільськогосподарські підприємства, вітчизняні та іноземні інвестори, інвестиційні та венчурні фонди, недержавні пенсійні фонди, лізингові компанії, страхові компанії та інші юридичні та фізичні особи тощо. З цією метою доцільно вирішити питання про створення спеціального інноваційно-інвестиційного фонду за рахунок бюджетних коштів, бюджетів різних рівнів і за участю комерційних банків, підприємницьких структур, приватних інвесторів.

У теперішній час та найближчу перспективу слід орієнтуватися перш за все на власні інвестиції, вишукуючи для цього внутрішні резерви підприємств та коштів обласних і районних бюджетів, а в подальшому необхідно розробити інвестиційний проект, у реалізації якого братимуть участь як свої інвестори, так і зарубіжні партнери. Як правило, саме інвестиція є безпосереднім носієм інновацій.

Крім цього, на нашу думку, для створення ринку інноваційної продукції у водогосподарсько-меліоративному комплексі необхідно сформувавши систему правових, організаційних і фінансово-економічних механізмів, що регулюють взаємовідносини між виробниками науково-технічної й інноваційної продукції та її споживачами в усіх галузях і сферах. Тобто йдеться про формування єдиного організаційно-економічного механізму регулювання і стимулювання науково-технічної та інноваційної діяльності у водогосподарсько-меліоративному комплексі. Наскільки ефективним буде такий механізм, настільки результативною стане і практична реалізація науково-технічних та інноваційних розробок.

Література

1. Шебнева Л. И. *Организационно-экономический механизм управления ресурсами мелиорации и водного хозяйства: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук: спец. 08.00.05 – "Ихтиология"* / И. Л. Шебнева. – Оренбург, 2003. – 22 с.
2. Кужилин И. П. *Мелиорация земель как фактор продовольственной и экономической безопасности* / И. П. Кужилин // *Мелиорация и водное хозяйство*. – 2004. – № 2. – С. 18–20.
3. Дупляк В. Д. *Задачи охраны окружающей среды и социальные проблемы при развитии мелиорации на юге Украины: метод. реком.* / Дупляк В. Д., Чирва Ю. А. – К.: *Знання*, 1989. – 16 с.
4. Крученик В. *Підходи до управління меліоративними системами в умовах реформування АПК* / В. Крученик // *Водне господарство України*. – 2002. – № 3–4. – С. 10–13.
5. Олександренко М. *Держводгосп закликає зберігати створений потенціал* / М. Олександренко // *Урядовий кур'єр*. – 2005. – № 144. – С. 5.
6. Павлов В. І. *Економічний потенціал регіонального розвитку: діагностика та реалізація* / В. І. Павлов, С. О. Лукін; за ред. Долішнього М. І. – Луцьк: *Надстир'я*, 2002. – 160 с.

УДК 338 : 504.06

О. В. СЕМКІВ

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

СВІТОВИЙ ДОСВІД УПРОВАДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ РИНКОВИХ МЕХАНІЗМІВ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКИДІВ ПАРНИКОВИХ ГАЗІВ

У статті здійснено огляд світового досвіду впровадження національних ринкових механізмів регулювання викидів парникових газів. Наведено вибрані характеристики впровадженої Європейської системи торгівлі викидами та Федеральної системи торгівлі викидами США, що розробляється.

Ключові слова: національна система торгівлі викидами, Кіотський протокол, парникові гази, квоти, дозволи на викиди.